tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 12 2 2013

Peter Wetzels

DNA: De Nieuwe

● *Tweekleurig springzaad verwildert uit tuinen en wordt hier beschermd door een weinig gebruikte auto.*

Hou je het simpel dan is Nederland floristisch in drieën te delen: onze natuurgebieden, het platteland en de stad: natuurgebieden met een groot deel van onze bedreigde flora; het platteland met akkers, weilanden en wegen waar de wilde flora alleen nog maar te vinden is in bermen en slootkanten. Maar de stad is tegenwoordig dé plek voor de avontuurlijke aangelegde florist.

Ruim de helft van onze flora, zo'n 800 soorten, is in de stad te vinden, met soms 400 soorten op een vierkante kilometer. De stad is ook een plek waar nieuwe soorten uit andere landen zich het eerst vestigen. Heel vaak is dat niet bestendig, maar soms weet een nieuwe soort stand te houden en een vast onderdeel van onze stadsflora te worden. Over de nieuwkomers in Amsterdam, de nieuwe Amsterdammers, gaat dit verhaal.

Diversiteit

Als een soort tijdelijk opduikt wordt dit een 'efemeer' genoemd. Heel vaak gaat het maar om één of enkele planten en staan ze in een omgeving die afwijkt van de normale biotoop van de soort. Als de soort normaliter niet in Nederland voorkomt is het een adventief: een nieuwkomer, die nog geen onderdeel van onze flora vormt. Bij efemere planten speelt het aanbod van zaad een hoofdrol. Door het toegenomen transport over de wereld krijgen veel adventieven een kans. Ook vakantiegangers en toe-

Amsterdammers

Wilde planten in de stad

Foto's: Peter Wetzels.

Schijnpapaver is in de jaren negentig voor het eerst in Diemen gevonden. Nu een algemene stadsplant in stegen. Komt van origine voor in de bergen van Noord-Spanje en Midden-Frankrijk.

Bostabak is op vier plaatsen in Amsterdam gevonden en buiten Amsterdam van een half dozijn plekken bekend.

risten slepen van overal zaden mee. Daarbij komen nog de tuinvlieders: verwilderde planten vanuit tuinen en bloembakken. Heel recente voorbeelden zijn de opmars van tweekleurig springzaad (*Impatiens balfourii*) en bostabak (*Nicotiana sylvestris*). Zoals het woord opmars al aangeeft, adventieve soorten kunnen zich permanent vestigen en een bestendig onderdeel van de stadsflora vormen. Het zijn ontwikkelingen die heel spannend zijn om te onderzoeken en die vanaf eind jaren tachtig door de floristen van Floron op de voet worden gevolgd. De stedelijke soortendiversiteit wordt ook gestimuleerd door de dynamische omgeving, waar veel gesloopt, gebouwd en gegraven wordt. Vooral in oude stadsdelen is de flora divers. Er ontstaan niet alleen nieuwe groeiplaatsen, maar de planten krijgen ook een kans om te blijven staan, omdat de binnenstad geen makkelijke plek is voor onkruidbestrijders. Tegelijkertijd bieden de nieuwe lege groeiplekken kansen voor nieuwkomers.

Klimaatverandering

Het veranderende klimaat speelt de laatste decennia een steeds belangrijkere rol. Vanaf 1985 is er sprake van een golf nieuwkomers. Dit zijn vooral warmteminnaars, soorten uit het Middellandse Zeegebied, maar ook uit Amerika, Zuid-Afrika en Australië. Deze nieuwkomers profiteren van het warmer worden van het klimaat en het gunstige microklimaat in de stad. Zo is de stad gemiddeld 4°C warmer dan zijn omgeving (Drunen *et al.*, 2007), wat vooral in de winter een belangrijke overlevingsfactor is. Afgelopen jaar werd zo voor het eerst *Oryzopsis miliacea* gevonden, een gras dat al eerder in Gent was gevonden. Het is een warmte minnende soort die vanuit het zuiden oprukt.

Stadsplanten

De meeste nieuwkomers zijn echte stadsplanten die buiten de stad niet voorkomen. Voor de hand ligt dat ▶

De Amstelsluis, is een van de vier groeiplekken van groensteel in Nederland.

Spaanse dravik	*Anisantha madritensis*
Hoge fijnstraal	*Conyza sumatrensis*
Gevlamde fijnstraal	*Conyza bonariensis*
Kransmuur	*Polycarpon tetraphyllum*
Gele helmbloem	*Psuedofumaria lutea*

Tabel 1. Soorten van de binnenstad.

Klein glaskruid	*Parietaria judaica*
Kransgras	*Polypogon viridis*
Kruipklokje	*Campanula porscharskyana*
Schijnpapaver	*Meconopsis cambrica*
Walstroleeuwenbek	*Linaria purpurea*
Oosterse raket	*Sisymbrium orientale*
Slaapkamergeluk	*Soleirolia soleirolii*
Donzige klaproos	*Papaver atlanticum*

Tabel 2. soorten van de binnenstad en buitenwijken.

Bitterkruid: De plant bij de lantaarnpaal houdt al minstens zeven jaar stand. Elk jaar wordt de plant twee tot drie keer tot de wortels afgemaaid. Toch overleeft de plant het en zet elke herfst nog zaad.

dat soorten zijn die op muren groeien. Maar het zijn ook soorten die hun plaats vinden in vochtige en schaduwrijke stegen zoals slaapkamergeluk (*Soleirollia soleirolii*), schijnpapaver (*Meconopsis cambrica*) en kruipklokje (*Campanula porscharskyana*). Muren en stegen lijken op biotopen uit bergachtige gebieden en dergelijke biotopen zijn in Nederland alleen in Zuid-Limburg min of meer aanwezig. In Amsterdam gaat het bij muurplanten vooral over varens. De grootste groeiplaats van schubvaren (*Asplenium ceterach*) in Nederland is te vinden op de kaden van het Stenen Hoofd. Een andere zeldzaamheid is groensteel (*A. viride*). Deze varen groeit voor theater Carré op de walmuren van de Amstelsluizen.
Naast de stadsafhankelijke soorten komen ook stadsminnende soorten voor. Dat zijn soorten die ook buiten de stad voorkomen maar in de stad vaak of vaker te vinden zijn. Dat zijn vooral tredplanten, ruderale planten en pioniers. Daar zitten kosmopolieten bij zoals straatgras (*Poa annua*) en brede weegbree (*Plantago major*).

Stadsdistrict

Sinds het verschijnen van de boeken van Ton Denters *Van muurbloem tot straatmadelief* (1994) en *Stadsplanten, veldgids voor de stad* (2007) staat de stadsflora definitief op de kaart. Ook wordt het urbane gebied als een apart plantengeografisch district beschouwd (Denters, 1994, 2007). Dat wil zeggen: een gebied in Nederland met een eigen flora die te onderscheiden is van andere. Het urbane district wordt gekarakteriseerd door vreemde soorten (adventieven), bodem (stenig substraat), afwijkend klimaat en nieuwkomers.
Het begin van de golf nieuwkomers werd gevormd door onder meer muurleeuwenbek (*Cymbalaria muralis*), klein glaskruid (*Parietaria judaica*), vlinderstruik (*Budleija davidii*), alsemambrosia (*Ambrosia artemisiifolia*), diverse soorten amaranten en liefdegrassen. Sommige nieuwkomers trokken meteen veel aandacht. Zo werd begin jaren negentig kransmuur (*Polycarpon tetraphyllum*) voor het eerst gevonden in Amsterdam. De vondst van deze plant, die in Zuid-Europa ook een echte stadsplant is, was zo bijzonder dat er speciale excursies naar zijn groeiplaatsen werden georganiseerd. Tegenwoordig is deze plant redelijk algemeen in de grotere steden en is alleen voorkomen in Noordelijk Nederland nog bijzonder te noemen. Andere soorten zoals de schijnpapaver kregen aanvankelijk veel minder aandacht, wellicht omdat de soort als tuinplant is verwilderd en niet op eigen kracht Nederland heeft bereikt. In deze eeuw maakte een nieuwe papaverachtige zijn opwachting: de donzige klaproos (*Papaver atlanticum*). Deze soort

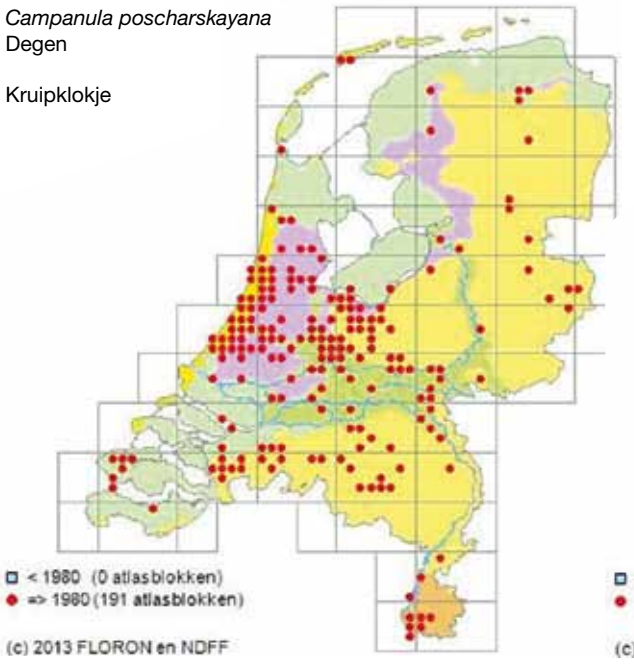

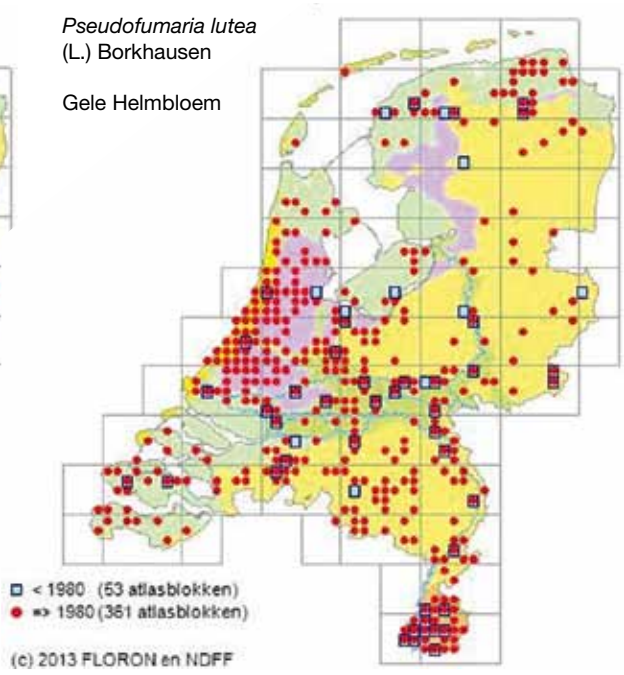

● *Verspreidingskaartjes van de twee nieuwe stadsplanten geven een goed beeld van de toename sinds 1980 van nieuwe soorten in Nederland en Noord-Holland.*

is vooral langs zonnige gevels te vinden.
Een enkele keer neemt een nieuwkomer na een aantal jaren explosief toe, zoals bezemkruiskruid (*Senecio inaequidens*), kruipklokje (*Campanula poscharskyana*), muurfijnstraal (*Erigeron karvinskianus*) en gehoornde klaverzuring (*Oxalis corniculata*). Van de meeste nieuwe soorten echter is eigenlijk niet veel van de verspreiding bekend, alleen dat ze regelmatig gevonden worden. Meestal neemt het aantal waarnemingen langzaam toe, maar meer waarnemingen betekent niet altijd dat er sprake is van een toename. Het is mogelijk dat de soorten onderhevig aan de dynamiek van de stad, 'rondhoppen' tussen verschillende groeiplaatsen. Het aantal planten blijft dan door de jaren heen ruwweg gelijk, maar het aantal plekken waar de soort ooit is gevonden neemt wel toe. Ook kan er sprake zijn van een waarnemerseffect. Als de soort meer bekend raakt en beter wordt herkend, zal deze ook vaker gemeld worden en lijkt daarmee meer voor te komen.

Inventarisatie

Om duidelijk te krijgen of dit waarnemerseffect een rol speelt heeft in 2011 een dertigtal waarnemers van Floron een weekeinde in Amsterdam planten geïnventariseerd en aan dit thema, onder de naam DNA – De Nieuwe Amsterdammers – extra aandacht besteedt. Daartoe is ook een handleiding gemaakt met veldkenmerken, foto's en verspreidingskaartjes (zie: http://www.floronamsterdam.nl/). Er is een bescheiden nulmeting gedaan van een 28-tal soorten in de wijken aan weerszijden van de A10 en langs de A9 in Amstelveen. Het idee is dat buiten de grachtengordel en de negentiende-eeuwse wijken weinig waarnemingen gedaan worden. Door in de buitenwijken te tellen, komt er niet alleen aanvulling van getelde gebieden, maar bij een volgende telling is er meer kans om na te gaan welke soorten last kunnen hebben van het waarnemerseffect. Er zijn bij deze inventarisatie 5500 waarnemingen gedaan wat bijna een verdubbeling is van wat op Waarneming.nl in dat jaar is vastgelegd. Van een aantal soorten zijn nu voldoende gegevens bekend om de volgende conclusies te trekken.
Een aantal soorten lijkt duidelijk meer aan de binnenstad gebonden (zie tabel 1). Ze hebben op eigen kracht de stad bereikt. Alleen gele helmbloem wordt als tuinplant toegepast. Sommige soorten komen ook buiten de binnenstad redelijk vaak voor (zie tabel 2). Deze soorten komen al langer in Nederland voor of zijn als tuinplant, 'garden escape', begonnen.

Toekomst

Wat kunnen we nog verwachten? Al een paar jaar wordt er uitgekeken naar Texaanse ganzenvoet (*Chenopodium berlandieri*), een soort uit Noord-Amerika. Deze soort lijkt erg op melganzenvoet (*C. album*) en is daarom ten onrechte al een paar keer gerapporteerd. De oksels van de bladstelen van de Texaanse ganzenvoet zijn felrood en het blad heeft een lange spitse eindslip. Mocht je een exemplaar tegenkomen, stuur dan materiaal met rijp zaad op naar het Rijksherbarium.
De kleverige nachtschade (*Solanum sarachoides*) komt van oorsprong uit Zuid-Amerika en is al in België en Groot-Brittannië gevonden. Deze Zuid-Amerikaanse soort is nog niet in Nederland opgedoken maar wordt verwacht.

Het was een traditie dat Ton Denters jaarlijks een overzicht ▶

soortnaam		A	B
Koreaanse munt	*Agastache rugosa*	3	4
Ruige heemst	*Althaea hirsuta*	1	4
Geel duizendblad	*Achillea filipendulina*	1	35
Witte amarant	*Amaranthus deflexus*	2	3
Herfstalsem	*Artemisia verlotiorum*	1	40
Netelaster	*Aster schreberi*	1	1
Aubrieta	*Aubrieta deltoidea*	1	6
Kaukasisch vergeet-mij-nietje	*Brunnera macrophyll*	5	330
Elfenvingerhoedje	*Campanula cochlearifolia*	1	1
Paardengras	*Ceratochloa cathartica*	1	2
Marjoleinbekje	*Chaenorhinum origanifolium*	4	29
Gekield druifkruid	*Chenopodium schraderianum*	1	4
Stekelkamgras	*Cynosurus echinatus*	3	4
Rimpelgras	*Ehrharta erecta*	2	3
Vlakke kruisdistel	*Eryngium planum*	3	20
Amerikaanse droogbloem	*Gamochaeta pensylvanica*	1	20
Zonnenoog	*Heliopsis helianthoides var. scabra*	2	3
Wit bilzekruid	*Hyoscyamus albus*	1	3
Mansbloed	*Hypericum androsaemum*	5	90
Tweekleurig springzaad	*Impatiens balfourii*	6	50
Ruig springzaad	*Impatiens cristata*	1	1
Iva	*Iva xanthiifolia*	2	8
Dalmatiëbekje	*Linaria dalmatica*	3	3
Pluimpapaver	*Macleaya cordata*	1	1
Nachtschone	*Mirabilis jalapa*	3	3
Prachtriet	*Miscanthus sinensis*	2	25
Bostabak	*Nicotiana sylvestris*	4	6
Roze klaverzuring	*Oxalis articulata*	1	3
Knobbelklaverzuring	*Oxalis dillenii*	4	25
Kogelduizendknoop	*Persicaria capitata*	2	20
Slanke mantelanjer	*Petrorhagia prolifera*	5	50
Kleine mantelanjer	*Petrorhagia saxifraga*	7	20
Baardgras	*Polypogon monspeliensis*	3	15
Kransgras	*Polypogon viridis*	42	45
Glansschildvaren	*Polystichum polyblepharum*	5	10
Witte reseda	*Reseda alba*	5	30
Klein Fakkelgras	*Rostraria cristata*	6	20
Bossalie	*Salvia nemorosa*	5	30
Groot glidkruid	*Scutullaria altissima*	4	10
Lijmkruid	*Silene schafta*	1	3
Brede raket	*Sisymbrium irio*	92	15
Oranje appelboompje	*Solanum pseudocapsicum*	2	4
Slaapkamergeluk	*Soleirolia soleirolii*	9	120
	Sporobolus africanus	1	1
Fijn vedergras	*Stipa tenuissima*	1	1
Tapijtbloem	*Sutera cordata*	4	10
Halsbloem	*Trachelium caeruleum*	93	15
Muurnavel	*Umbillicus rupestris*	92	3
	Verbascum chaixii	1	3

A Waarneming in Amsterdam
B Waarneming buiten Amsterdam

● *Tabel 3. Waarnemingen vanaf 2010 van nieuwe Amsterdammers afgezet tegen waarnemingen buiten Amsterdam.*

● *Naast groensteel groeien er op de Amstelsluis nog twaalf andere soorten varens. Foto: Peter Wetzels.*

Literatuur

● DENTERS, T., 1994. Het urbaan district: een eigen district voor de stadsflora. Natura 3: 65-66.
● DENTERS, T., R. RUESINK & B. VREEKEN, 1994. Van muurbloem tot straatmadelief, wilde planten in en rond Amsterdam. KNNV, Utrecht.
● DENTERS, T., 1998. De flora van het Urbaan district. Gorteria 24; 65-76.
● DENTERS, T., 2007. The Urban district, a biogeographical acquisition. In: T.M. de Jong (ed.), Landscape ecology in the Dutch context: 245-258. Zeist.
● DENTERS, T., 2010. Bijzondere planten-vondsten in de regio Amsterdam 2008 en 2009, zie: http://www.knnv.nl/amsterdam/planten2008%20en%202009.htm
● DENTERS, T., BIEMANS, WETZELS, 2011. De nieuwe Amsterdammers. Amsterdam.
● DRUNEN, M. van., R. LASAGE & S. BRINKMAN, 2007. Klimaatverandering in stedelijke gebieden: een inventarisatie van bestaande kennis en openstaande kennisvragen over effecten en adaptiemogelijkheden.

Websites
nl.wikipedia.org/wiki/Urbaan_district
www.knnv.nl/amsterdam/planten.htm
www.floron.nl
www.telmee.nl
www.waarneming.nl
www.verspreidingsatlas.nl
www.soortenbank.nl
www.floronamsterdam.nl

maakte van de bijzondere vondsten in Amsterdam. Met de komst van Waarneming.nl en Telmee.nl leek dat niet meer nodig. Vanwege een grote behoefte komt er in 2013 toch weer een nieuw overzicht (zie http://www.floronamsterdam.nl/). De belangrijkste reden om deze traditie weer in ere te herstellen is dat het op de genoemde sites in de regel alleen om 'kale' gegevens gaat. Allerlei wetenswaardigheden, bijzondere omstandigheden en trends van de waarnemingen ontbreken. Juist deze context geeft de waarnemingen betekenis. Bovendien is het overzicht een goed handvat voor de floristen die de stadse flora gaan verkennen. Tabel 3 geeft alvast een selectie en het belang weer van de stad voor de nieuwe Amsterdammers.

Peter Wetzels (Districtscoördinator Floronafdeling Groot-Amsterdam),
Diemzigt 39,
1111 TX Diemen.